

Profesor Stanko Lapuh - pisec astronomskega priročnika

Prof. Stanko Lapuh spada med pomembnejše Radovljičane. Bil je izvrstni profesor, vsestranski lovski strokovnjak, široko razgledan naravoslovec, predvsem pa pesnik in pisatelj. Tu se ga spomnimo kot pisca astronomskega dela, česar mnogi ne vedo.

Stanko Lapuh (1905 Zagreb–1993 Radovljica).

Na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze je leta 1931 diplomiral iz zgodovine in zemljepisa. Poučeval je zgodovino in zemljepis, včasih tudi matematiko. Do druge svetovne vojne je služboval kot profesor v Mariboru, med vojno v Ljubljani, po vojni pa v Gozdni upravi v Bohinjski Bistrici in nato v Radovljici kot učitelj na različnih šolah, med njim na nižji gimnaziji, kjer je bil od leta 1950 do 1966 tudi njen ravnatelj. (Njegov natančen življenjepis gl.: Miloš Gregorčič, *Stanko Lapuh: ob drugi obletnici njegove smrti*, Mohorjevo koledar, 1995, str. 159-161)

Ko je na klasični gimnaziji v Mariboru poleg zgodovine in zemljepisa poučeval še kozmografijo, je napisal priročnik *Kratek oris kozmografije* (1934). Priročnik je žepnega formata 15 cm × 13 cm in ima 43 strani. Prinesel je strokovno razlago temeljnih astronomskih pojmov. Služil je kot učbeniško gradivo, hkrati pa je astronomijo tudi približal širokemu krogu bralcev. Tu objavljamo naslovnico in nekaj strani priročnika.

Marijan Prosen

Naslovnica Lapuhovega astronomskega priročnika.

Nebo. Nebo se imenuje modri obok, ki se vsepovsod boči nad našo zemljo.

Kaj imenujemo nebo? Nebo pa je samo zamišljena kroglja, katere središče je tam, kjer stoji opazovalec; zato se smatra zemlja le kot točka v tej nebesni krogli.

Ozvezdja. Ozvezdja (konstelacije) so skupine zvezd, v katerih so našli ljudje v teku stoletij like božanstev in živali in so jih po njih začeli imenovati. Na podlagi teh ozvezdij so zgrajene astronomske karte, ki nam rabijo v orientacijo na nebu.

Kaj so ozvezdja? Vse nebo se deli v 89 ozvezdij, v katerih imajo najsvetlejšje zvezde zopet posebna imena, označujemo jih pa tudi z grško abecedo ($\alpha, \beta, \gamma, \delta$ i. t. d.).

Severno nebo. Najznačilnejša ozvezdja severnega neba (hemisfere) so: Veliki medved, Mali medved s Severnico (α), Lira z Vago, Labud z Denebom, Bik z Aldabaronom, Voznik s Kapelo, Orel z Atairo i. dr.

Južno nebo. Najznačilnejša ozvezdja južnega neba pa so: Južni križ, Veliki pes s Sirijem (najsvetlejša zvezda sploh), Kentaur i. dr. V prav posebnem redu (na ekliptiki) pa leži 12 ozvezdij, ki tvorijo živalski krog (zodiak).

Živalski krog. Horizont je črta, v kateri se nebo dozdevno dotika zemlje (prirodni obzor); njegova oblika zavisi od oblike po-

6

krajine, obseg pa od višine opazovalčevega stojišča.

Navidezni horizont (astronomski Navidezni horizont) tvori mejo med vidnim in nevidnim delom nebesne sfere.

Pravi horizont pa se imenuje namišljena ravnina, ki je vzporedna z ravnino navideznega horizonta, oddaljena od nje za zemeljski polumer in gre skozi središče naše zemlje.

Vsi astronomski računi se vodijo s tališča pravega horizonta; le pri opazovanju meseca in planetov prihajata v poštev oba horizonta.

Orientacija na horizontu:

1. Glavne strani sveta: vzhod, kjer solnce 21. marca vzhaja (ekvinokcij); zahod, kjer solnce zahaja. Razdalja teh dveh točk na horizontalnem krogu je 180° . — Jug je točka na horizontu, nad katero se solnce vzhaja vsak dan opoldne (gorenja kulminacija); sever pa je za 180° oddaljen od juga.

2. Poleg tega so še stranske strani sveta prvega in drugega reda:

a) prvega reda: med S in Vz je severovzhod (SVz), med S in Z severozahod (SZ), med J in Z jugozahod (JZ), med J in Vz jugovzhod (JVz). Oddaljenost na horizontalnem krogu po 90° . (Kakor glavne!)

7

Šesta in sedma stran priročnika

Srednje evrop. čas. 2. Srednjeevropski čas se ravna po 15° vzh. dolž.; tega imamo mil.

Vzhodno-evrop. čas. 3. Vzhodnoevropski čas je oni, ki se ravna po 30^{em} meridijanu.

III.

Merjenje časa.

Enote časa: Leto, mesec, teden, dan, ura, minuta, sekunda.

Koledar. Koledar je seznam po mesecih in tednih urejenih dni v letu.

Narodi imajo različne koledarje. Mi rabimo gregorjanskega (katoliki), julijanskega (pravoslavni), muslimanskega in židovskega.

Julijanski koledar. Julijanski koledar je podlaga gregorjanskemu. Uredil ga je aleksandrijski astronom Sosigenes za Jul. Caesarja. Ima $365^d 6^h$. S to delitvijo nastane zaostanek za tropskim letom za $0^m 0078$ dni na leto, kar znese v 128 letih en cel dan.

To diferenco pa je papež Gregor XIII. l. 1582. odpravil s tem, da je preskočil od

4. na 15. oktober; tako je nastal nov: gregorjanski koledar.

Z ozirom na svetovno gospodarstvo je Društvo narodov vzelo v pretres tudi koledarsko vprašanje. Izmed vseh tozadevnih projektov bi bil najprimernejši tale: Leto naj bi imelo 13 mesecev

po 28 dni, kar bi dalo 364 dni; zadnji — 365. — dan bi se imenoval »beli dan« in bi se kot mednarodni praznik obhajal za 28. decembrom; v ko-

20

ledar bi ga ne vpisali! Podobno bi vsako četrto leto postavili za 28. junijem en prestopni dan. Isti tedenski dnevi bi imeli v mesecu iste datume. (1., 8., 15., 22. v mesecu bi bila redno nedelja!) Velika noč bi bila redno 15. aprila.

Godovinsko število.

1. Lunino kazalo (epacta) nam pove, kaj je ve, koliko je mesec (luna) dne 1. januarja epacta. star, oziroma koliko dni je preteklo od zadnjega mlaja do 1. januarja. Zaznamujemo to z rimskimi številkami.

2. Zlato število (cyclus lunaris ali decemnovennis cyclus) nam pa pove, da padejo lunine faze vsakih 19 let na iste dneve v tednu (ponedeljek, torek...).

3. Solnčni krog (cyclus solaris) nam pove, da padejo po 28. letih dnevi v tednu na iste datume. (N. pr. cyclus solaris za l. 1933 je 10, za l. 1934 pa 11!)

4. Nedeljska črka nam pove, kateri dan (datum) januarja pade prva nedelja v letu. Prvih 7 dni januarja zaznamujemo z velikimi črkami od A do G. Prestopno leto ima dve nedeljski črki.

5. Rimsko število (cyclus indictio) imenujemo tudi indikcijo. (Kaj je rimsko število?)

Rabile so jo srednjeveške kraljevske in papeške pisarne (za l. 1934 je indictio II.).

6. Letni vladar se izračuna takole: Letni n. p. od l. 1934. odštejemo 4, ostanek vladar.

21